

O HAR BAT EDO BESTE EUSKAL LITERATURAREN INGURUAN

Donostia, 1989-IX-29

Piarres Charritton

Gogoratzen zitzaidan berrikitan, Piarres Lafitte zena joan zitzaigula beste mundura, euskal literaturaren historiaz amesten zuen liburua idatzi gabe.

Nondik zetorkion gure irakasleari asmu hori, ala gaztetan, 30 urtetan, Baionan Lasserre-anean, 1931an, argitaratu zuen *Eskualdunen Loretegiaren* I. zathia (1545-1800) nehondik nehora ezin salduz, II. zathia ez ziolakoan sekulan eratziki, ala hamar urte geroago, Baionako erakustokian, seminariotik ihesi, Iratzeder eta beste lagun euskaltzale gazte batzuk, kontrabandoan entzun genion “Le basque et la littérature d’expression basque en Labourd, Basse-Navarre et Soule”, hitzaldi famatu hura, nahiz gero, Baionako Le Livre-n, 1942an argitaratu zuenean oraino arrakastatsuago gertatu zitzaion, autoreari berari arinsko eta eskasko iduritu zitzaio-lakoan, ala orduz geroz, 60/70 hamarkadan, Koldo Michelenak lehenik, 1960ean, Madrilen, Minotauro-enean jalgi *Historia de la Literatura Vasca*, eta 1964ean etxe berean *Textos Arcaicos Vascos*, Aita Luis Villasantek 1961ean Sendo-rekin Bilbon atera *Historia de la Literatura Vasca* eta ondotik berdin, gaztelaniaz, Bernardo Estornes Lasak, 1968an, Donostian, *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco* delakoan agertu *Literatura* edo euskaraz, Ibon Sarasolak 1970an, Donostiako Lur argitaletxean eta Aita Santi Onaindiak 1972an, Bilbon, Etor argitaletxean, eman liburu nagusiei aurkiberri eta ohar zenbait eratzikitzeko ordua etorria zela uste zuelakoan?... nik ez nakike.

Dena dela, gure euskaltzainburuak adierazi ditalarik nere deitura legezkoa Charritton denaz geroz eta ez batzutan amesten dudan Xarritton edo Sarritton, alfabeto legez lan bat zor niola Euskaltzaindiari, gogoratu zait, Lafitten ildotik, 60-70eko Literaturaren Historia haiez geroz, eskuin-ekzer egin diren aurkikuntzak labur bilduz, katalogo itxurako saio zenbait antolatzea.

Nere uzta non bilatu?... Bila nezakeen azken urte hauetan Unibertsitatetan agertu diren tesi edo tesinetan, bainan iduritzen zait ez dela orainokoa gure unibertsitatetan tesi edo tesina hainitzik eskaini euskal literaturaren historiari. Hor daude bai J. Haritschelhar-ek, P. Topet-Etchahun-i buruz egin bi liburuak: “*Le poète souletin P. Topet-Etchahun (1786-1862)*”, Bayonne, S.A.M.B., 1969, poetaren bizia eta “*L’oeuvre poétique de P. Topet-Etchahun*”, Bilbo, **Euskera**, 1969-1970, haren obra dakarrena, bai ta ere geroztik, Patxi Altunak, Bernard Etxepare-ri buruz ontu hiru liburuak: *Versificación de Dechepare: métrica y pronunciación; Etxepareren Hiztegia; Linguae Vasconum Primitiae* (Edizio Kritikoa), hiruak Bilbo, Mensajero-n, 1979-1980, eta oraino Patri Urkizu-ren tesia: *Pierre D’Urte-ren Hiztegia*, Londres 1715, 2 T., Donostia, Mundaiz, 1989, Ana Toledo-ren tesia, *Txomin Agirre ta euskal elaberriari* buruz aurkeztua, 1989an edo Lupe Artola-ren tesina, *J. B. Camoussarry-ri* buruz aurkeztua 1972an hauek biak argitaragabeak. Bainan, horiek hola, ez zait iduri—iduripen hutsa ote?— ez zaiola linguistikari bezainbat garrantzia eman orain arte gure unibertsitatetan literaturaren historiari.

Egia da norbaitek galdatzen omen zuela, ez aspaldi, *euskal literatura-rik ba ote den*, edo zenbaiten “euskara batuan” erran behar omen den bezala, “esistitzen ote duen”. Galdera edo galdegile horri aski poliki ihardetsi berri dio, nere ustez, merezi zuen bezala, Patri Urkizu adiskideak (*Anuario del Seminario Julio de Urquijo*, XXI-2, 1987); baina ohar bat nahi nioke egin, nere aldetik, delako galdegileari: haren galdea —eta haren problematika guzia— ez dela menturaz berak uste duen bezain berria, ezen 1903an, Georges Lacombe gure kide jakintsuak idazten zion Frédéric de Saint-Jayme, bere osabari: “Il n’existe pas à proprement parler de littérature basque: mais enfin, il faut faire comme si l’on croyait qu’il y en a une, et il est défendu de ne pas espérer qu’il n’y en aura pas quelque jour; il suffit d’en fabriquer un projet, évidemment plus facile à concevoir qu’à exécuter...”, eta urrunago: “s’il n’y a pas de littérature, ce ne sont pas en revanche les bouquins qui manquent de 1545 à 1903 (P. Charritton, “*Les Lettres de G. Lacombe*”, Bulletin du Musée Basque, Bayonne, 1982, n.º 98, 163. orr.).

Baina eztabaida antzu hori bazter utzirik, ikus dezagun tesi eta tesi netaz bestalde ere, literatura edo ez literatura, hainitz liburu zahar euskara argitaratu edo berrargitaratu dela azken hogoi, hogoi-ta-hamar urte honetan.

Beude alde batera Euskaltzaindiak berak, Hordago argialetxeak edo beste edozeinek eskaini dizkiguten berrargitalpenak; nahiz literaturzaleek ezpada hizkuntzalariek bederen, errazkiago landu dituzten horiei esker gure obra nagusi asko: hala nola, Patxi Altunak *Etxepare*, Gabriel Arestik *Leizarraga*, Aita Villasantek *Axular*, Aita Iraizozek *Jokin Lizarraga*, A. Zelaietak *J. A. Mogel*, ikertu dizkiguten beren hiztegi ta aditz formetan.

Aipamen berezia hartze dute ordea, nik uste, errauspean lo zauden esku-izkribuen argitalpenek: Euskaltzaindiaren “Euskararen Lekukoak” izeneko zerrendan hor ditugu: Juan Apezetxeak eta Aita Ondarrak prestatu dizkiguten *Joakin Lizarraga Elkanokoaren* hiru edo lau liburuak: *Katexima*, *Kopla*, *Itzgaiak* eta *Predikuak* (Lekukoak, 1., 9., 10. Aita Altunak prestatu *Sebastian Mendibururen idatzlan argitaragabeak* (ibid. 4., bi liburu), Txomin Peillenek prestatu *Jusef Egiategi-ren Lehen Liburia edo filosofo huskaldunaren ekheia, 1785* (ibid. 6.); Aita Villasantek prestatu *J. A. Mogel-en Cristaubaren Icasbidea edo Doctrina Cristiana* (ibid. 14.); Mirari Alberdik prestatu *R. M. Azkue-ren Latsibi* (ibid. 15) eta azkenik, Aita Altunak prestatu duen eta, agian laster, aterako den Haraneder-en *Testamen Berria*, Uztaritzeko Seminarioko liburutegian ezin argitaratuz zegoena.

Euskararen Lekukoak zerrendatik kanpo ere badugu lan ederrik: Gogora heldu zaizkit bederen: Fiarres Lafitte zenak berak, 1972an agertu zuen *Salvat Monho*-ren obra, haren biziko xehetasun hainitzekin: “*Poèmes Basques de Salvat Monho* (1749-1821), Bayonne, Ikas, 1972; Arabako Aldundiak, 1975an Julio de Urquijo Mintegiko gordagitik atera zuen *J. Paulo Ulibarri-ren Gutun Liburua*; Patri Urkizuk 1987an argitaratu duen Baionako *Erakustokiko Bertso zahar ta berri zenbaiten bilduma, 1798*; eta Jon Kortazar ta Miren Billelabeitiak prestatu *J. A. Uriarte-ren Poesia Bascongada, Dialecto Vizcaino* deitu loretegia, Bizkaiko Foru Aldundia, Bilbo, 1987.

Ez ditugu bada ahantzi behar ere Aita Zavalak, bere Auspoa-ko 200 liburuen artean argitaratu dituen aintzineko bertsolari batzuen bertso bildumak hala nola —herri literaturako beste obra askoz bestalde; baina non da zuzen “herri literaturaren eta bestearen arteko muga?— *Bilintx-en bertso ta lan guziak*, 12. *Pello Errota-ren bizitza, ta bertsoak*, 32. & 33.; *Bordel Bertsolaria*, J. M. Satrustegik prestatua, 45-46.; Mañex Etxamendi bertsularia, P. Lafittek prestatua, 109-110.; eta A. Zavalak berak prestatu-rik, ja aipatuez bestalde, *Udarregi*, 56., *Lexo*, 79-80-81., *Xenpelar*, 88-89-90., *Txirrita*, 101-102-103-104., *Balendin Enbeita*, 117-118., *Zapirain anaiak*, 123-124-125., *Patxi Erauskin*, 130-131-132.

Ez genituzke gutietsi nahi bestalde apez-etxe edo komentu zokoetan aurkitu izan diren bertsu, gutun edo prediku oso ala puskatuak. Horien berri izaiteko kurritu behar dira azken 30 urte honetako euskal aldizkari ezagunenak, hots Euskaltzaindiaren *Euskera*, bai eta ere *Anuario del Seminario Julio de Urquijo*, Iruñeako *Fontes Linguae Vasconum*, Donostia-ko *Egan* eta *Revista Internacional de Estudios Vascos*, eta *Boletín de la Real Sociedad de los Amigos del País*, Baionako *Gure Herria* zena eta *Bulletin du Musée Basque*, Bilboko Labayru Ikastegia-ren *Iker Atalak*. Horiek oro ikusi-ta iduritzen zait larrienak bildu ditugula.

Testu zaharrak

Testu zaharkituak edo arkaikoak gogoratzearekin, aitortu behar dugu behin XVI. mende aintzineko, hots Etxepare-ren “Primitiae...” haien mende aintzineko aroentzat ez dela, 1964eko Michelenaren “Textos Arcaicos Vascos” famatu hartaz gerozko deus berri handirik aurkitu. XIX. mendekotzat ezagunak ziren “Auskitania” aldean nolazpait erraiteko, eta bereziki gaurko Ipar Euskal Herritik aski urrun diren Luchon, Bagnères de Bigorre edo Saint-Bertrand de Comminges aldean idatzi ziren Erromatarren aroko “sembe”, “cison”, “anderexo”, “bihox”, “asto ilun”, “zahar”, “corri”, “aher belts” edo “harbelex”-ak. Bizkitartean, berrikitan, Oiarzun Andrearriagako zaldunaren oroitarriak agertu digu euskal kutsu ezin ukatua duen “Belteson” izen zaharra (I. Barandiaran: *“Tres estelas del territorio de los Vascones”*, Caesaraugusta, Zaragoza, 1968, 200-211. orr.).

Erdiaroko lekukotasunetan sartzen balin bagara ordea, 1969ko *Fon-tes Linguae Vasconum*, aldizkari berriaren I. zenbakian aurkitzen dugu F. Idoate-k argitaratzen duen 1415 eko *Martin de Zalba* delako nafatar raren gutun bat, Nafarroako erromantzez eta euskaraz idatzia eta Donibane Garaziko zerga batzuen berri emaita duena (F.L.V. I., 1969, 285-290. orr.). R. Ciervidek eta A. Irigoyen-ek egin zuten gero testu zahar horren irazkina: “Estudio lingüístico de una carta del siglo XV en vascuence y romance navarro”, *Letras de Deusto*, 1971-I, n.º 14, 75-88. orr. Alfonso Irigoyen-ek ere, bere euskaltzain sarrerako hitzaldian, 1975 ean eskaini zizkigun irazkin berriak Done Miliaga Kukullako euskal perpaus zahar famatuez: **Euskera XX.**, 1975, 162-193. orr.).

1981 ean bada, A.S.J.U.ren XV. zenbakian, 6. orrialdean, J. M. Satrustegi idatzi zuen *“Nueva contribución al fondo de textos antiguos vascos”* jakineraziz nola Iruñe-ko katedraleko liburutegian latinezko “breviarium” batean aurkitu zituen, 175. orrialdean eskuz idatzirik *hilabeteen izenak* euskarara itzuliak honelatsu: Yçozilla, Oçalla, Marchoa, Aprilla, Mayaça, Garaguarçilla... Urrilla, Laztalla, Açaroa, Avendua. Liburua 1501-ekoa zen. Baina horrela XVI. mendera heltzen gara.

XVI. mendea

Erran dezagun berehala, gure ustez, aski ongi aberastu zaigula mende honen literatura altxorra, iragan hogoi-ta-hamar urtetan.

Euskaraz inprimiturik izan diren lehen hitzen ondotik ibiliaik ziren aspaldian euskalzale zenbait eta aita Anselmo de Legardak 1951ean aurkitu zituen. Bizkaitar baten hitz hauek: *“Bay fedea!”*; Torres Naharrok; *“Comedia Tinelaría”*, 1513an, Erroman argitaratu obran. Ikerle berak

geroxago hatzeman zuen, Santillana-ko markesak 1508an argitaratu *"Refra-nes que dicen las viejas tras el fuego"* liburuan, gaztelaniazko erran bat euskaraz osaturik, honelaxe zioena: *"Sardina que gato lleva galduda va"* (B.S.V.A.P., 1951, VII, 41-48 & ibid., 1959, XV, 237-248). Michelenak ere horiek oro aipatuak zituen 1964eko bere liburuan (T.A.V., 140 & 168), bainan 1981ean F. J. Oroz Arizcuren jaunak jakinerazi zuen Lyon-en 1510ean argitaratu zen Martin de Andosilla Azkoiendarraren *"De Superstitionibus"* liburuan bazegoela euskal esaldi zahar bat. *"Jondone Martie erroya!"*, bere latinezko itzulpenarekin: *"Sanctus Martinus corvus!"*. ("Primera glosa vasco-latina en un libro", **Euskera**, 1981, 1, 93-111). Aitor dezaket, artetik erraiteko, "erroi" zahar horrek gogoratu ditala, haurrean maiz entzuna dudana ahapaldi bat: "Debrien bizkarra!" bezala erraiten baitzen "Erroien —edo Berroien— bizkarra!".

Garrantzitsuago oraino: Ezagutzen genuen aspaldian J. Vinson-ek argitaratu zuen Bertrand d'Echoux (1556-1641) Tours-eko atxapezpiku Baigorriarrak bere gaztaroan, 1584ean, anaie bati euskaraz igorri zion gutuna (R.L.Ph. C. XVII, 1884, 418) baina badakigu orai lehenago ere beste artxapezpiku euskaldun batek, Juan de Zumarraga Durangoarrak (1468-1548) euskaraz idazten ziola Metsiko-tik bere arreba "deuntsuari": ikus haren gutun luzea **Euskera**, XXVI, 1981-1, 9-12. orr.

Aipagarri zaizkigu ere Iruñeako apezpikutegian, lehenago Blas Fagoagak egin zuen bezala, geroztik Jose Goñi Gaztanbidek egin duen mende honetako ezkont-agintzen ikerketa, adibidez, 1536 an ikus *Beorburu*-ko paperetan (A.S.J.U., XV, 1981, 7.; 1547an *Uterga* (F.L.V., XXV, 1977, 109-114.), hau, guhaurk haurrean, gure hitza finkatzko geneukan ahapaldi berarekin: "Ala fedee, ala feede, ala fedee!"; 1548an *Olazti* (A.S.J.U., XV, 1981, 14.); 1550 ean *Bakedano* (ibid., 18. orr.).

Interesgarrienak dira halere, gure ustez, Etxepare gure lehen idazlearen garaian eta 1545 irian sartzen diren lehen olerkarien eta olerkien berriak. Hain zuzen, Piarres Lafittek, 1967ko *Gure Herria*-ren 4. zenbakian (195-234.), A. Oyhenarten "Art poétique" delakoa argitaratu zuenetik ikasia dugu, bi olerkari gutienez, bazirela Baxenabarren, XVI. mendean, Etxepare-ren garaikideak: *Jean d'Etchegaray*, Donibane Garaziko apeza, 1565ean, "Artzain gorria" deitu pastoralara ontu eta aurkeztu zuena eta *Arnaud de Logras*, Utziateko priorea, 15 pikotako bertsuak egiten zituena.

Nafarroa garaian berriz, Amenduxe-ko Joanes famatuaren lagun (T.A.V., 10. orr.), ezagutzen dugu orai, Obanose Arnotegiko *Joanes de Undiano*, ermita olerkaria, euskal kantu liburu bat bere liburutegian bazeukana eta berak euskal bertsu asko ontzen zituena, "ha compuesto muchos versos en bascuenz": ikus B. Estornes Lasa: "Cancionero Vasco del siglo XVI en Obanos", *F.L.V.*, VI, 1970. Eta hamar urte geroago, aldizkari beraren XXXIX. zenbakian, Juan de Undiano beraren euskal idazki bat agertzen

zuen, “Miserere mei Deus” salmoaren, euskal itzulpena, A. Unzuetak, Madrileko Liburutegi Nazionalean, txiripaz, begiratua.

Zorte on berak lagundurik, J. Haritschelhar-ek eta E. Knör-ek bi aldetarik eskuratu zuten, garai bertsuari, olerkari ezezagun baten poesia izengabea, 1554ean Nafarroako Henrike III.aren jaiotzaren ohoretan idatzia eta beste mintzairerako olerki batzuen artean, Toulouse-n argitaratua, Bernard du Poey delako batek: ikus, J. Haritschelhar, “Une poésie basque du milieu du XVIe siècle, célébrant la naissance de Henri III de Navarre”, Euskaltzaindia, *Iker-2*, 1983, 259-267.

Azkenekotz Nafarroatik piska bat urrundurik ere ez ditugu zeren ahantz 1489an, Britainia-ko Vannes hirialdera, Gipuzkoar itsasturiek egin zuten gerlaren karietara, Velez de Idiáquez jaunak Salinas-ko kondeari Zestoa-tik bidali zizkion bertsuak, A. Otazuk, 1975ean argitaratu zituenak (F.L.V., XIX.); gure euskal testu literarioak ere gerta daitezkeela gure Herriko historiaren lekuko hoberenak oroitarazteko, gure mintzaira jakin gabe gure historia egin nahi luketen historialari askori, ez dira gaizki heldu.

XVII.mendea

XVII.mendeko euskal literaturari buruzko aurkiberriak ez dira menturaz hain batekoak, nahiz hor dauden, jadanik aipatu dugun *A. Oihenart*-en “Art poétique” delako hura eta hor ere, Salamanka-ko artxibategian, L. Michelena-ren alaba Itziar-ek aurkitu dituen datu interesgarriak *Axular*-en ikasketei buruz, hala nola, 1592-93 & 1594-95.ikasturteko haren matrikulak (F.L.V., XVI, 1974).

Bainan gai honi buruz, bere literaturaren historian, Michelenak idatzi zuen kapituluari, ez genioke ohar bat edo beste baizik eratzikiko: Adibidez 1972ko *Gure Herria*-ren 2.zenbakian, Martin Elso Ainhoarrak, zehaztasun zenbait eman zituen, *Santxo Elso*-koaren, euskarazko lehen Doktrinaren egileari zihoazkionak.

1981eko A.S.J.U.ren XV. zenbakian, J. Oroz Arizcuren-ek argitu zuen halaber 1577ko urriaren 20ean jaioa zela, Uterga-ko herrian, *Beriyen* bat, geroago, 1621ean Iruñean “Tratado de cómo se ha de oír misa” elebiduna agertu zuena eta 1626an berdin hiri berean “*Doctrina Christiana*”.

Eta Nafarroatik Bizkaiaira iganez, Enrike Knör-ek A.S.J.U. XX-2ren 1986eko zenbakian eta J. A. Arana Martija-k urte bereko **Euskera** XXXI-2ren zenbakian *Betolaza*-ren eta haren 1596eko “*Doctrina Christiana*”-ren berri eman ziguten, zehaztuz bereziki, euskal idazle hori, S. Domingo de la Calzada-ko apez-nausi zelarik, hil zela 1599an.

Lapurdira heltzearekin jakiten dugu H. Dedieu-ren lan bati esker (*Bulletin du Musée Basque*, Bayonne, 1976), *Etienne Materre* euskaldun berria (?), *Doctrina Christiana*” bat Bordelen 1617an argitaratu zuena, Axular-en baimenarekin, Baionako frantziskotarren komentuko buruzagi zela 1606an.

Lapurdin oraino Piarres Lafitte zenak Uztaritzeko bere liburutegiko “Exercicio” edo eliza liburu zahar batean aurkitu zuen, euskal idazlen artean nehorik ezagutzen ez zuen XVII. mendeko Joannes Haraneder, fraile ezezagun bat; “Philotea”ren eta “Testamen Berria” euskarara itzuli zituen geroagoko Joanes Haraneder hartaz besterik dena: *Gure Herria*, 1974, 257-260 & *Euskera*, 1975, 397-399. Eta urte berean gure Uztaritzeko irakasleak atera zigun, *Gure Herria*-n euskaraz, eta *F.L.V.*, n.º 17-en frantsesez, Gasteluçar (1619-1701) Lapurtar poeta handiaren azterketa sakona.

Mende honetako testu berri hainitzik ez zaigu bizkitartean agertu, Iparraldean bederen. Doi-doia aipa ditzakegu Donibaneko apez batek, 1689ko gerlaren kariatara, Luis XIV. ohoretan eta espainolen laidotan idatzi zituen 31 koplak: haietaz hitzegin zuen Agosti Chaho-k (*Biarritz entre les Pyrénées et l’Océan*, Bayonne, 1857, 167.), baina Patri Urkizuk ditu argitaratu, Baionako Erakustokiko kantutegi zaharra aurkeztean (Bertso zahar eta berri..., Durango, 1987).

Hegoaldean aldiz ezagutu berri ditugu mende hartako zenbait bertso zahar *J.B. Alzola Muncharaz* Durangoar apezak, adibidez, goresmenak igorri zizkion bertsoan *Domingo Hegia*-koari, 1638an Hondarribia-ko herria zaindu zuelakotz Frantsesen eraso guzien aurka: ikus, A. Arejitaren artikuluak, “Euskeraren Iker Atalak” II & III, Labayru, Bilbo, 1983 & 1988.

Geroxago *Martin Yturbe*-koak beste bertso saio bat ontu eta argitaratu ere zuen, 1657an, Salamankan, *Felipe Prospero printzearen jaiotza ospatzeko*: ikus Lucien Clare-en artikulua, *F.L.V.*, XVIII, 1974, 397-449.

Geroztikago oraino, Bizkaitarren eta Gipuzkoarren artean eztabaida ekonomiko zerbait sortu zelarik, meategien gainetik, 1688 irian, “Bertso Bizkaitarrak” deitu zituzten batzu atera ziren Bizkai aldean, Donostiako udal atxibategitik argitaratu dituenak azkenean J. A. Lakarrak: ikus A.S.J.U., XVIII-2, 1984, 89-185.

Ez ditugu zeren ahantz mende honen erditsutan —nahiz ez dakigun zuzen zein urtetan— kokatu ohi diren beste bertso xarmant hauek:

“Zure begi ederrok, ene laztana,
Katigaturik naue, librea nintzana,
.....”

Euskaltzaindiko liburutegian, latinezko hiztegi zaharkitu baten azken orrialdean aurkitu omen zituen, eskuz idatzirik, gure idazkari nagusiaren begi zorrotzak: ikus J. M. Satrustegi-ren artikulua, F.L.V., 1978, 28-29-30.

Eta neurtitzak utzirik, itzultzen balin bagara hitz lañoetara, aipatu behar ditugu ere bere *Euskal Textu Zaharrak* (Iruñea, 1987) liburuan, José Mari Satrustegik berak bildu dituen lekukotasun interesgarri zenbait, hala nola, 1622an Azpeiti-ko serorategiko ama buruzagiak bere iloba bati egin hiru gutunak, edo 1626an Leitza-ko erretor izendatze baten ondotik auzitegiak hartu erabakiaren itzulpen euskara, edo 1664ean Oiartzun-en, Iparraldeko ihesliar gazte batzuen arteko ezkont-auzira ekarri amodiozko bizpalau gutunak, edo azkenik 1687an Urdanoz-eko elizan gertatu jarlekuaren auzia.

XVIII. ta XIX. mendeak

XVIII. mendetik hona hainbeste emendatzen dira paper zahar aurki-berriak non ez ditugun hemen denak aipatzen ahal. Ohartzten gara halere A.S.J.U. ri esker, ezagutu ditugula, Zegama-ko Dotrina (1741), Luzaide-koa (1833), Burgos-ekoa (1747), Oikia-koa (1759): ikus, A.S.J.U., XVIII-2, 1984; XIX-1, 1985; XX-3 & XXI-1, 1986 & 1987; XXI-2, 1987. Aldizkari berean argitaratu digute ere Aita Larramendik Azkoitian eman sermoi bat: A.S.J.U., XIX-1.

F.L.V.-i esker, aldiz, irakur dezakegu, Joakin Lizarragaren denboretan, Karlos Hondarribia-ko kaputxin famatuak, Oiartzunen gaindi, emaiten zituen predikuen berri, Aita Iraizoz zenaren eskutik “Contra la libertad cantada de los franceses por su asamblea...” (1793) eta “Sobre la guerra con Francia, animando a ella, a los cristianos”: ikus F.L.V., XXII & XXIII, 1976. Eta aldizkari berean, Aita Ondarrak bere aldetik argitaratu digu, Nafarroan aurkitu duen lehen predikua, 1729koa: F.L.V., XL, 1982.

Baina testu bilketaz besterik ere egin da, azken urte hauetan, Jainkoari esker, euskal literaturaren historia sailean eta bereziki ikuspegi asko aldatu da gure literaturzaleen artean.

Hala nola herri literaturari balin bagagozkio, Lafitte, Lekuona, Das-sance, Akesolo, Zabala, Haritschelhar, Peillen, Urkizu, Oiharzabal eta beste zenbaiten lanei esker, Etxahun eta Fernando Amezketarra-ren haraindira igaiten gara gure bertsolari eta pastoral errejent zaharren pape-rekin. Honen lekuko dauzkat eskuratu berri dudana liburu batean aurkitu artikulua hauek: A. Zavala, “La guerra napoleónica de España y los bersolaris”; J. Haritschelhar, “En torno a la balada”; J. M. Lekuona, “La lírica popular vasca en el siglo XVIII”; A. Garamendi & I. Mozos, “El teatro folklórico vasco: perspectivas de investigación” & “El teatro antiguo de

Zuberoa en la historiografía de la literatura vasca”: ikus, *Congreso de Literatura (hacia la literatura vasca)*, edit. Castal a, 1989, 439, 461, 495, 527, 555. orr.

Literatura landuaz ari bagara, ez da dudarik, gaur lehen baino hobeki ezagutzen ditugula Nafarroa garaiko euskalki itzaliak, gaur ere aldatu dugula Arabako literatura euskaraz geneukan ikuspegia: XVIII, XIX. mendeetako idazle arabarren berri bildu dugu alabainan. Hauek dira: *Pedro Barrutia* (1682-1759) Aramaio-koa, Gabonetako Ikuskizuna-ren egilea, *Juan Bautista Gamiz* Ruiz de Oteo, Sabando-ko semea eta Jesusen Lagundiko anai bezala atzerriratu izanik Bolonia aldean, 1773 an hila, Jose Pablo Ulibarri (1775-1847) Okendo-ko semea eta “Gutun liburuaren idazlea eta Andres Baraciart (1749-1826), Lapurtar geneukan idazle ezaguna eta Enrike Knör-ek erakuts digun bezala Araba Durana-ko seme aitortu behar duguna; ikus gure **Euskeran**, 1971, Ulibarri-rentzat Aita L. Akesolo-ren artikulua; 1974, Gamiz-entzat Aita Goikoetxea Maizarena; eta 1986-1, Baraciart-entzat E. Knör-ena.

Beste ohar bat oraino egin genezake gure idazle batzuei buruz, hala nola, J. I. Tellechea Idigoras, Patxi Altuna eta J. A. Lakarra-ren lanei esker askoz hobeki ezagutzen dugu gaur, duela zenbait urte baino Aita Manuel Larramendiren nortasuna, haren obra eta haren eragina: ikus, “Larramendi Manuel (1690-1766)”, J.I.T.I. ren artikulua, bere erreferentzia guzietan, *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco, Diccionario Enciclopédico Vasco*, delakoan. Eta ber gauza erran genezake beste ikerlari batzuek Izueta, Iparragirre edo Bilintx bati buruz egin dituzten lanen ondotik. Gogoan dut adibidiez, Iparragirrereren ohoretan elkar-lanean egin den liburua (Euskaltzaindia, *Jagon 2.*, Bilbo, 1987), Aita Zavalak *Bilintx-en bizitzaz eta bertsoez* ontua (Donostia-ko Aurrezki Kutxa, Donostia, 1978) edo Jose Garmendiak Iztuetari eskaini artikulua ta liburua.

Bada ordea oraino zer egin eta aipatzeko bakarrik nere solasa utzi aintzin, hurbilagotik ikusten ditudan zenbait puntu, bizpalau hauek ditut azpimarratuko:

Iparraldeko literaturaren sailean hitzegin da batzutan *Larresoroko eskolaz* eta Piarres Lafittek berak, *Gure Herria*-n bereziki argitaratu ditu artikulua zenbait, zehazteko adibidez, bi Duhalde, bi Duvoisin, bi Larreguy, bi Elissanburu, bi Adéma, bizpalau *Etchepare* bederen aurkitzen ditugula euskal literaturan, bainan 1733an, Daguerre apezak, Larresoron, bere ikastetxe berria sortu zuen egunetik, mende honen hasiera arte, han ikasle edo/eta irakasle bezala iragan diren euskal idazle guzien azterketa zehatza egin gai dago oraino.

Egin gai daukagu ere, ene ustez Joanes Etxeberri Sarako mediku handiaren ildotik etorri diren gure eskualdeko medikuen zerrenda eta azterketa, hor baititugu gutienez, Ducos Donibandaretik hasi-ta, Larral-

de, David, Guilbeau, Goyenette, Broussain, Constantin, Souberbielle, Minvielle eta Etchepare, eta —zergatik ez erran— Labéguerie gure lagun zena.

Hor ditugu bestalde, oraino errauspean lo dauden esku-izkribuak, gure pastoral gehienak, W. Webster-ek Saran bildu zituen ipuinak, Chahoren eta Duvoisin-en kantutegiak. Agian joanen zaie norbait, laster argitarara daitezen, gure atseginerako. Badakigu, ehiztariak, lo dagon erbia altxatzean, sendi dukeen atsegin hura iduria dela, guhaur garen ehiztariak, artetan, hartzen dugun zoriona. Hala nola, berikitan, liburu saltegi batean, berrargitaratu den liburu arrotz zahar bat eskuztatzen nuelarik, “Les Pyrénées ou voyages pédestres dans toutes les régions de ces montagnes depuis l’Océan jusqu’à la Méditerranée”, par M. Chausenque, ancien capitaine du génie, reprints, Sirius, 1985, konturatu naiz, hor lau orrialde luzetan (94-97) aipu zen Ziberotar apeza, Harrichabalet, Santa-Garaziako erreto famatu hura besterik ez zela, eta J. B. Constantin gure Ziberotar klasikoak hartaz idatzi kapituluak ederki baiesten eta osatzen zituela, ustegabeko lekukotasun horrek. Hau atsegina! agian beste hainitzen ezagutuko dutena! (J. B. Constantin: “Aipamen llabur bat Haritchabalet jaun apezaren gainean”, *Egan* 3-4, 1985, 13-44).